

סימן לד

טובת הנאה לפקיד ממשלתי

שאלה:

אני עובד במשרד ממשלתי, ובמסגרת עבודתי אנו מקבלים תלויות ממפעלים בארץ כנגד יבואנים על יבוא לא הוגן, ועלינו להחליט האם היבוא אינו הוגן ואם כן ביכולתנו לקבל החלטה כנגד היבואנים. לראשונה מאז נכנסתי לתפקיד הנני שותף לחקירה כזו. במסגרת החקירה נוצר צורך לסייר במפעל המתלונן (דבר שהינו מקובל בכל חקירה).

למפעל עצמו נסענו יחד עם עורכי הדין של המפעל. מאחר והמשרד לא הצליח לארגן עבורנו רכב. עורכי הדין שכרו במיוחד עבורנו ואן מיוחד.

במסגרת הסיור, מלבד הכיבוד הרגיל, הוזמנו לארוחת צהרים רגילה למדי בחדר האוכל של הקיבוץ ע"י המפעל, לאחר מכן יצאנו לסייר באתר תיירות השייך לקבוץ אליו שייך המפעל. סיור זה עולה כ- 25₪ לאדם, אנו נכנסנו ללא תשלום וזכינו ליחס מיוחד. לבסוף גם כובדנו במשקה וגלידות לפי רצוננו ממזנון האתר.

1. האם יש בכל האמור מעין שוחד? ברצוני לציין שמלבד העניין עם הרכב, כל ענין הסיור נראה לי חשוב וענייני, וכל מה שקבלנו לא חרג מארוח בסיסי. (המקום קצת מבודד ושהינו שם יום שלם ולכן טבעי שידאגו לנו לארוחה וכן לשתיה. כמו"כ נראה לי שכל אורח חשוב מוזמן לאתר התיירות שלהם, מה גם שלפי דעתם תרומתם למדינה במלחמות צריכה להוות שיקול בבואם לקבל החלטה.

2. אם היה בדבר שוחד, או ספק שוחד, כיצד עלי לנהוג זאת בהתייחס לעובדה שתפקידי הוא רק לנתח כלכלית את הנתונים והעובדות ואת ההחלטה האם להמליץ לשר לנקוט בהליך כלשהו מקבל הממונה עלי (שגם הוא היה עימי בסיור). האם גילוי נאות בדו"ח שאוציא יהיה מספק?

תשובה:

בגמ' במסכת כתובות (קה עמוד ב) נאמר :

אמר רבה בר רב שילא: האי דיינא דשאיל דשאלתא – פסול למידן דינא. ולא אמרן אלא דלית ליה לאושולי, אבל אית ליה לאושולי לית לן בה. איני? והא רבא שאיל דשאלתא מדבי בר מריון, אע"ג דלא שילי מיניה! התם לאחשובינהו הוא דבעי.

דינים אלו הובאו בטור (חו"מ סימן ט) הכותב:

מאד מאד צריך הדיין לזהר שלא ליקח שוחד אפילו לזכות הזכאי... לכן כל דיין שצריך לשאול כלים משכניו פסול להם לדין אבל אם גם הוא משאילים כשר שאינו אלא פרעון על שמשאילים:

וכתב הב"ח שם שמדברי הטור משמע לכאורה שההיתר לדיין לשאול כלים הוא דוקא אם הוא השאיל להם תחילה אבל אם הוא שואל מהם תחילה – יפסל. אלא שמלשון הגמ' משמע שאף על פי שהשכנים עדיין לא שאלו ממנו מכל מקום כיון שיש בידו להשאיל להם, אם כן מעיקרא כששאל הדיין מהם לא היה זה אלא על דעת שגם הם ישאלו ממנו כשיצטרכו ונמצא שלא היתה השאלה בתורת שוחד.

גם מלשון השו"ע (חו"מ שם) משמע שההיתר הוא גם כאשר הדיין הוא הראשון השואל¹, וזו לשונו:

וכל דיין ששאל שאלה, פסול לדון לזה שהשאילו. במה דברים אמורים, כשלא היה לו לדיין להשאיל, אבל היה לו להשאיל, כשר, שהרי גם זה שואל ממנו. הגה: ודוקא ברגיל לשאול ממנו, אבל באקראי בעלמא, ולא מוכח שעושה משום הדין, לא (מהרי"ק שורש י"ז [ט"ז]).

מן הדברים עולה שאסור לדיין לקבל טובת הנאה ממי שעתיד לעמוד לפניו לדין כאשר נראה שהדבר נעשה בתורת שוחד, אך הדבר מותר כאשר הוא נעשה כחלק מהתנהגות מקובלת ושיגרתית בין בני אדם באופן שאין לראות זאת כשוחד.

משלוח מתנה לדיין

בהמשך דבריו הביא הטור תשובה מן הגאונים, וזו לשונה:

תשובה לגאון היכא דמפרסמא תביעותא דאיניש גבי חבריה ובעי לאזמוניה לדינא וקדם תובע ושדר ליה מנחה אי אית ליה לנתבע למיפסל לדינא בהאי מילתא או לא מדת חסידות היא זו דאי חזי ביה דיינא דאי קרב דעתיה לגביה תובע לממנע הוא מדעתו מן ההוא דינא עד שמתרחק אבל מדינא לית ליה לנתבע למיפסליה ואי דמי לרבא דהוה שאיל מדבי בר מוריון ולא הוה משאיל להו והוי מכוין לאחשבינהו אפילו מדת חסידות ליכא:

דברים אלו, סותרים לכאורה את ההלכה הקודמת שאסרה על הדיין אפילו לשאול חפצים ממי שעתיד לעמוד לפניו לדין (א"כ ישאיל גם הוא) ואילו כאן הותרה מן הדין גם קבלת מתנה, ונאסרה רק משום מידת חסידות במקרה שהדיין סבור שהדבר עלול להשפיע עליו.

1. וכן כתב הסמ"ע שם ס"ק ה והוסיף שכן יש לפרש גם כוונת הטור, ואף הב"ח כתב שכך נכון לפרש גם דברי הטור.

בישוב שתי ההלכות כתב הבי"ח שבתשובת הגאונים מדובר באופן שהמתנה נשלחה עוד לפני שקיבל התובע הזמנה לדין, ועל כן הדיין אינו מרגיש שהמתנה נשלחה מפני שהשולח עתיד להתדיין לפניו, על כן האיסור הוא רק ממידת חסידות. לעומת זאת, בהלכה העוסקת בשאלת כלים:

כיון שצריך אליו תמיד לשאול ממנו כלים – חשבינן ליה שוחד כיון דלא נמנעו בני ביתו מלשאול מהם אף בשעה שבאו לדון לפניו.

על פי זה, מוסיף הבי"ח:

אם הדיין יודע שראובן יבא לדין עם שמעון לפניו, אף על גב דשלח ליה מנחה מקמי דאזמניה לדינא, מכל מקום כיון שהדיין מרגיש דלא שלח ליה מנחה אלא לפי שיבא לפניו לדין, בין שהתובע שלח או הנתבע שלח, אפילו מקמי ימים טובא פסול מדינא.²

אולם דעת הפרישה (שם ס"ק ה) שאין הבדל בין שתי ההלכות, ולדבריו גם ההלכה העוסקת בשאלה אסרה זאת רק ממידת חסידות – בהתאם למה שנכתב בתשובת הגאונים.³

על פי דברי הפרישה יש לומר שגם אם הדיין מרגיש שהמנחה נשלחה לו משום שהתובע עתיד לעמוד לפניו לדין, האיסור לקבלה יהיה רק ממידת חסידות.

תשובת הגאונים הובאה להלכה גם בשו"ע (שם סעיף ב), וזו לשונו:

אם קדם התובע ושלח מנחה לדיין קודם שיזמין לנתבע לדין, אין הנתבע יכול לפוסלו, אלא אם כן הדיין רוצה לחשוך עצמו מאותו דין ממדת חסידותו (כגון שיודע שנתקרב דעתו לזה), (טור).

מדברי השו"ע עולה שמסכים עם שיטת הבי"ח שרק בדין מתנה שנשלחה האיסור הוא ממידת חסידות, אך בדין שאילת כלים האיסור הוא מן הדין.⁴

עוד עולה מפסק ההלכה שאם יודע הדיין שלא נתקרבה דעתו לשולח המתנה לא יצטרך לפסול עצמו אף לא ממידת חסידות.

אחת ההשלכות של דינים אלו הינה ביחס למשלוח מנות הנשלח בפורים לדיין. על פי העיקרון שהובא לעיל דין זה יהיה תלוי בשאלה האם ניכר משלוח המנות ניתן משום שאותו דיין עתיד לדון בעניינו של השולח או שמא היה זה משלוח

2. בטעם הדבר שהדין תלוי בהרגשת הדיין הביא בספר עיר מבצר (סימן מה) בשם ספר כסף הקדשים שאין איסור אלא רק כשהמקבל מתכוין לקבל לשם שוחד, ואז הנותן עובר על איסור "לפני עיור לא תתן מכשולי", אבל אם אין כוונת המקבל לשם שוחד, אף אם כוונת הנותן הוא לשם שוחד, אין שום נדנד איסור כלל על המקבל, וממילא הנותן אינו עובר על איסור של לפני עיור.

3. וכן הוא בדרכי משה הארוך שם והוסיף שכן דעת תוס' כתובות קה ע"ב ד"ה לא.

4. וכן הוא בפת"ש שם ס"ק ז.

מנות שיגרתיה שהיה נשלח בכל מקרה.
וכך נאמר בענין זה בשו"ת עיר מבצר⁵:

מכל זה נראה שבעה"ב אשר אין רגילתו לשלוח מתנה להראב"ד או לדיין בפורים רק כשיש לו איזה דין לדון עם בעל דין אחר פורים רוצה לשלוח מתנה להראב"ד או לדיין בפורים וכוונתו הוא רק כדי לקרב דעתו של הדיין אליו – אין לו לשלוח המתנה... אבל אם רגיל לשלוח מתנה להראב"ד או לדיין בכל פורים אזי אף אם יש לו דין עם בעל דין תיכף אחר פורים נראה שמוותר לשלוח מתנה להדיין גם בפורים זה כיון ששלח המתנה בסתם... ודע דלאו באב"ד ודיין הדן דין תורה לחוד שייך הלאו דלא תקח שוחד רק אפילו הנאמנים על הציבור... וא"כ גם לענין לשלוח להם מתנות גמורים ג"כ דינם כדין מתנות לאב"ד ודיין שדן דין תורה.

סיכום:

דיין שקיבל מתנה מאחד מבעלי הדין לפני שבא לפני לדין, פסול לדון באותו דין, אם הבין, בשעה שקיבל את המתנה שזו נשלחה לו כשוחד. אולם, אם בשעה שקיבל את המתנה לא חשב שהמדובר בשוחד, מותר לו לדון באותו דין, אלא אם כן מרגיש שדעתו נתקרבה לשולח שאז ראוי, ממידת חסידות, שיפסול עצמו בדין זה.

איסור שוחד בפקיד ממשלתי

בגמרא במסכת סנהדרין (כו ע"א) נאמר:

כי הא, דבר חמא קטל נפשא, אמר ליה ריש גלותא לרב אבא בר יעקב:
פוק עיין בה, אי ודאי קטל – ליכהיהו לעיניה.

רב אבא בר יעקב התבקש איפא לעיין בדינו של בר חמא. בבאור מהותו של אותו דין הביא רש"י שם שני הסברים שעל פי שניהם המדובר הוא בקנס המוטל שלא מדין תורה:

לכהיהו לעיניה – ינקרו את עיניו, דבטלו מיתות בית דין, והאי קנסא קא עבדין ביה, דבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ויש אומרים: יטלו ממונו ויתנו ליורשין, ויש אומרים: שמתא, וראשון עיקר.

בסופו של דבר הביא רב אבא בר יעקב לזיכויו של בר חמא, וכתודה על כך קיבל על עצמו בר חמא לפטור את רב אבא יפטר מתשלום המס למלך.

הרא"ש שם (פרק ג סימן יז) מבאר מדוע לא היה חשש שוחד מאוחר במעשהו זה של בר חמא:

5. הרב מרדכי צבי הלוי אדלר, ברוקלין תשל"ג, סימן מה

קם בר חמא נשקיה אכרעיה וקבל לכרגיה דכולהו שני לדבר בעדו אל המלך לפוטרו מן המס. ובלאו הכי פטירי רבנן מכרגא הלכך לא הוי כשוחד מאוחר.

מדברי הרא"ש למד הפלפולא חריפתא (שם אות ש) עיקרון חשוב בנוגע למוזהרים על איסור שוחד:

וראה דבר גדול שהשמיענו רבנו דשוחד אסור אף בדבר שאינו דין תורה אלא דרך קנס בעלמא כהך דהכא דפרש"י דקנסא הוי ואפ"ה מפרש רבינו דקביל עליה כרגא דשלא בדרך שוחד היה. כתבתי זה להורות לנתמנים על הצבור אף על פי שאין דיניהם דין תורה ולא נתקבלו לכך אפילו הכא יזהרו מלקבל מתנות על דיניהם.⁶

מכאן שאיסור שוחד קיים לא רק בדיינים אלא גם בממונים על הציבור שבסמכותם לקנוס את העוברים על תקנות הציבור.⁷ זאת ועוד, מדברים אלו אנו למדים שאיסור השוחד הוא לא רק כלפי הממונה עצמו בעל סמכות ההכרעה, אלא גם כלפי פקיד נמוך יותר הממליץ לממונה כיצד לנהוג.⁸

נבחרי הציבור ושרים – כדיינים

מקור נוסף לכך שנתנית שוחד לשר או לעוזרו כמוה כנתנית שוחד לדיין או לעוזרו מבוסס על הנאמר בשו"ת תרומת הדשן (חלק ב פסקים וכתבים סימן ריד) אשר נשאל אודות האפשרות למנות לאחד מטובי העיר אדם אשר בעבר נשבע לשקר, ומשיב כך:

אמנם כך דעתי נוטה שאין אתם רשאים להושיבו בקהל כדמבואר, אא"כ יעשה כבר תשובה ע"פ אחד מרבותינו בעלי הוראות. דכיון דברי לכוון שנשבע לשקר בשביל חימוד ממון גרע מנגב וגזלן דתרתני עבדי, ותלמוד ערוך פ' שבועת העדות (שבועות לא): מניין לדיין שיודע בחבירו שהוא גנב או גזלן שלא יצטרף עמו, ת"ל מדבר שקר תרחק. וטובי הקהל כשיושבין לפקח על עסקי רבים ויחידים, במקום ב"ד קיימי כדמוכח בהדיא במרדכי פ"ק דב"ב, דמדמי להו לגזירותיהם להא דכל אשר לא יבא לעצת הזקנים והשרים, ולהא דבי נשיאה גזור תעניתא.

6. והובאו דבריו להלכה בפתי"ש חו"מ סימן לד ס"ק כז. וכן הוא בשו"ת עיר מבצר סימן מה, שהובא לעיל, ואשר החיל את דין משלוח מנות לדיין גם על מנהיגי הציבור.

7. וכן כתב בערוך השולחן (חו"מ סימן ט). ועי' גם במאמרו של הרב אברהם צבי שינפלד, נתנית שוחד לעובד ציבור, תחומין ה' 332. ובמאמרו של ד"ר איתמר ורהפטיג טובת הנאה לעובד מאחר – לו או למעביד, תחומין יז 297.

8. ראה שו"ת תורה לשמה סימן שמה.

לדברי התרומת הדשן טובי העיר כמוהם כדיינים ועל כן הפסול להיות דיין פסול להיות גם נבחר ציבור. דברים אלו הובאו להלכה ע"י הרמ"א (שולחן ערוך חושן משפט סימן לז סעיף כב) הכותב:

טובי הקהל הממונים לעסוק בצרכי רבים או יחידים, הרי הן כדיינים ואסורים להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רשעה.

מכאן שכשם שאסור מן התורה לתת שוחד לדיין, כך אסור מן התורה לשחד נבחר ציבור, והמקבל שוחד – נפסל לכהן בתפקיד זה.

החומרה שבקבלת שוחד ע"י פקיד ציבור, נובעת מהחובה, המובאת גם היא בדברי הרמ"א, שכל נבחר ציבור יאמר את דעתו לשם שמים, בלא נגיעות אישיות. וכך פוסק בענין זה הרמ"א:⁹

כל צרכי צבור שאינן יכולין להשוות עצמו, יש להושיב כל בעלי בתים הנותנים מס ויקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים, וילכו אחר הרוב.

ובמקום אחר כתב הרמ"א¹⁰:

שמאי העיר שמטילין מס על בני העיר לפי אומד הדעת, צריכין ליזהר שלא יחניפו לאחד ויכבידו על האחר, שלא יפסלו לעדות ולשבועה.

בהתאם לכך פסק החתם סופר שיש לבטל בחירה של רב אם יתברר שנבחר כתוצאה מנתינת שוחד לנבחרים:¹¹

אנשי ק"ק פלונית התאספו יחד בני הקהלה לקבל עליהם רב ומורה... והנה הרוב מאנו במי שעלה ראשון וכן בשני והשלישי זכה עפ"י רוב הדיעות. אחר איזה ימים הי' קול המון סוער כי הרבה מאנשי הק"ק קבלו שוחד ממון מקרובי הרב ההוא כדי למנותו עליהם...

איברא בעיקור הדין נראה בודאי אם המצא ימצאו ב' עדים כשרים שאינם מבני הק"ק ולא מקרוביהם ולא מקרובי הרב שיעידו שמאנשי הק"ק קבלו שוחד על הנ"ל א"כ פשוט כביעי בכותחא דהקבלה ההיא שע"י אותו המינוי בטלה מעיקרא שהרי הי' צריכי' לומר דיעותם לשם שמים כמ"ש רמ"א בהגה' רס"י קס"ג בח"מ והם אמרו ע"י שוחד שהוא חד ומעוור עיניהם לא מיבעי' בקבלת הרב ההוא אלא נמי במה שמיאנו בראשונים הי' הכל שלא לש"ש ורק הי' בצעם בראש כולם ואפי' אם יהי' מקבלי השוחד מעטים וישארו לו רוב דעות שלא קבלו שוחד מ"מ הם יאמרו מפני שכבר מאנתם בראשוני' על כרחנו היינו מתרצים בזה

9. שולחן ערוך חושן משפט סימן קסג סעיף א

10. רמ"א סימן לד סעיף יד על פי הגהות אשרי סנהדרין פרק ג סימן יא.

11. שו"ת חתם סופר חלק ה (חו"מ) סימן קס. ומעין זה גם בשו"ת הרד"ם חלק יו"ד סימן ד.

השלישי וע"כ בטל כל המעשה ההוא ואפ"י הנוטל שכר לדון דיניו בטלי משום קנס דרבנן מכ"ש מי שלקח שוחד שבטל אפ"י מן התורה וז"ל רמ"א סס"י ל"ז טובי הקהל הממוני לעסוק בצרכי רביי הרי הם כדיינים ואסור להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רשעה...

החתם סופר מוסיף שם שאם יש עדים שהרב בעצמו אמר ליתן להם שוחד פסול הוא להיות רב כלל עד שישוב בתשובה על זה...

עוד כתבו הפוסקים שאיסור שוחד קיים גם כלפי שוטרים, וכפי שמבאר טעם הדבר בשו"ת בכורי שחר (ר' שמואל חיים רוזנבלום) סימן יד:

וגם הסברא נותנת כן כיון דהשוטרים הם הכופין את הבע"ד לקיים פסק השופטים ואם הם יקחו שוחד מהבע"ד יוכלי ג"כ לקלקל את סדר המשפט לבל הוציאו לפועל באמרם שזה אין לו לשלם ויסלפו את סדר הבעלי חובות וכיו"ב ולכן גם הם מוזהרים בלקיחת שוחד. ואפשר דזו היא הכוונה 'לא תקח שוחד' – היינו שהשוטר לא יקח שוחד כי השוחד יעור עיני חכמים פי דע"י השוחד שיחק השוטר יקולקל הדין של החכמים בסדר המשפט...

סיכום

דיין, נבחר ציבור המוסמך לקבל החלטות, או פקיד המשמש יועץ לנבחר הציבור, אשר קיבלו טובות הנאה מהגוף אשר בנוגע אליו הם עתידים לקבל החלטות, אסורים לדון באותו ענין – גם אם טובת ההנאה ניתנה עוד בטרם התקיים הדיון בעניינם.

אם מדובר בטובת הנאה שהיתה ניתנת להם גם אילו לא היו אמורים לקבל החלטות אודות הגוף הנותן – מותר להם לדון בענין אולם אם הם חשים שהמתנה עלולה להשפיע על שיקול דעתם ראוי שימנעו מלדון בכך.

לכן, בנידון שבשאלה, ראשית על הפקידים לבדוק האם נראה להם שהארוח שקיבלו יביא להטית הדין מצדם. אם התשובה לכך חיובית – עליהם לפסול עצמם מלדון בענין. אם התשובה לכך שלילית – הרי שהדבר תלוי בנאמר להלן:

אם לדעתם היה זה ארוח מקובל הניתן לכל מי שמגיע לצרכי עבודתו לקיבוץ ושוהה בו יום שלם (גם אם הוא אינו עומד לקבל החלטות ביחס לקיבוץ, כגון אנשי אחזקה, טכנאים וכד') – אין בכך חשש שוחד, אולם, אם לדעתם היה זה ארוח מיוחד שניתן לם בגלל ההחלטות שהם אמורים לקבל, עליהם לשלם לקיבוץ עבור הארוח, לפני שהם מקבלים החלטות לגביהם.

הוא הדין בנוגע לסיור, אלא אם כן על פי הנהלים הקבועים אצלם רשאי השר להתחשב גם בתרומת המקום במלחמות ישראל בבואו לקבל החלטה אודות הקיבוץ. במקרה כזה, הסיור אינו נחשב לשוחד אלא להצגת נתונים רלוונטים.